

Recensie

Over de grondwoorden en vertaling van het Bijbels getuigenis

Frans Breukelman, *Bijbelse Theologie Deel II,2 Sjemôt. De eigen taal en de vertaling van de Bijbel*. Kok, Kampen 2009. 554 pag., € 39,90. ISBN 978 90 435 1705 8

Het uitgeven van de *Bijbelse Theologie* van Frans Breukelman (1917-1993) mag een langdurige geschiedenis genoemd worden. Dertig jaar geleden, oktober 1980, verscheen het eerste cahier *Bijbelse Theologie I,1 Schrift-lezing*. De laatste twee delen (een over Genesis, met daarin een exegese van Genesis 1:1-2:3, en een over Matteüs, met daarin een exegese van Matteüs 27:55-28:20) zullen in voor- en najaar van 2010 verschijnen, zo meldde de Stichting Breukelman in haar Nieuwsbrief van december 2009. In oktober 2009 verscheen *Bijbelse Theologie Deel II,2* onder de titel *Sjemot. De eigen taal en de vertaling van de Bijbel* bij Kok in Kampen, dat als een fragmentair vervolg wordt gepresenteerd - althans het eerste deel van dit boek - op *Biblische Theologie Deel II Debharim. Der biblische Wirklichkeitsbegriff* (Kampen: Kok 1998).

Drie delen

In het eerste cahier (*Schrift-lezing*) heeft Breukelman aangegeven dat zijn *Bijbelse Theologie* drie delen zal kennen (pag. 18-19): In het eerste deel onder de titel *Toledoth* zal de theologie van Genesis worden besproken, 'omdat we in de *sefer toledoth adam*, waarin het gaat over de wording van Israël temidden van de *goyim*, met de ouverture tot het geheel van de Tenakh te maken hebben'. In het tweede deel onder de titel *Debharim* zal het grondpatroon van de bijbelse theologie worden beschreven. Breukelman geeft als verklaring hiervoor dat alle theologieën die we in de Bijbel aantreffen, varianten van dit grondpatroon blijken te zijn. In het derde deel zal een beschrijving van de theologie van Matteüs volgen, waarin Breukelman wil laten zien 'hoe alle nieuwtestamentische getuigen dit met elkaar gemeen hebben, dat zij het apostolisch kerugma ons doen horen streng binnen het raam van het anti-heidens getuigenis van de Tenakh'.

Vier grondwoorden

Frans Breukelman zag het als zijn opdracht om in dit tweede deel de structuur van de theologie van het Bijbels getuigenis zo nauwkeurig mogelijk te tekenen. In dat kader zijn twee zaken van groot belang: 1. de functie van de grondwoorden in hun engere en in hun ruimere samenhang en 2. de vele, specifieke thema's die steeds in allerlei variaties terugkeren.¹

Breukelman achtte vier grondbegrippen bepalend voor de structuur:

- *sjemot* (=namen) - dat zijn de wezens zelf, gelijk ze in het spelen van hun rol betrokken zijn in het geschieden van de *debarim*;
- *debarim* (=woorden-daden) - dat is al wat er tussen deze wezens zich afspeelt in een volstreekte eenheid van woord en daad, want ze zeggen wat ze doen om te doen wat ze zeggen;
- *jamim* (=dagen) - de tijd voor het geschieden van de *debarim*; deze tijd die tegelijk de levensjijd van de mens is;
- *ha-erets tachat ha-sjamaim* (=de aarde onder de hemel) - de plaats, waarop de *debarim* geschieden, de plaats voor de geschiedenis van het verbond tussen God (in de hemel) en zijn mens (op de aarde).

Deze grondbegrippen zijn niet aan elkaar gelijk. Met de eerste twee begrippen (*sjemot* en *debarim*) gaat het om de hoofdlijn van het Bijbels getuigenis (pag. 63): om datgene wat zich in de eenheid van woord en daad tussen de in het drama van de verbondsgeschiedenis meespelende figuren concreet gebeurt. Met de tweede twee begrippen (*jamim* en *ha-erets tachat hasjamaim*) gaat het om de zijlijn.

De narratoloog zal in deze vier Hebreeuwse grondbegrippen de vier elementen van een geschiedenis herkennen: 1. *debarim* (=gebeurtenissen), 2. *sjemot* (=acteurs), 3 *jamim* (=tijd) en 4. *ha-erets tachat*

¹ Zie Frans Breukelman, *Bijbelse Theologie Deel 2,1 Debharim*, Kampen: Kok 1998, 328.

hasjamaim (=plaats).² Je zou dan ook kunnen zeggen dat Breukelman van deze vier elementen een bijbels-theologische vertaling geeft.

Twee cahiers

Dit tweede deel van Breukelman's Bijbelse Theologie kent nu twee cahiers: *Debharim* en *Sjemot*. Zou de opzet van Breukelman zelf, zoals verwoord in *Schrift-lezing*, zijn aangehouden, dan hadden beide cahiers als ondertitel moeten hebben: 'De structuur van de theologie van het bijbels getuigenis' dan wel 'Het grondpatroon van de bijbelse theologie' of 'Grondwoorden van de Schrift'. In het *eerste* cahier van het tweede deel hebben de redacteuren Wouter Klouwen en Pieter van Walbeek als uitgangspunt voor dit cahier echter gekozen voor het *opus*-begrip van Calvijn. Dit cahier draagt intussen wel de naam van het eerste grondwoord *Debharim*. In het eerste deel van het tweede cahier komen de drie andere grondwoorden aan de orde. De titel van dit eerste deel 'De eigen taal van de Bijbel' past hier dan ook niet echt bij. 'Grondwoorden van de Schrift (vervolg)' was hier juister geweest.

In de Verantwoording van het *tweede* cahier geven de redacteuren Chris Mataheru en Kees Meijer aan dat we hier niet met een brede exegetische studie van de andere grondwoorden van doen hebben zoals in het andere cahier *Debharim*. De studies zijn duidelijk niet 'af'. Het tweede grondwoord *Namen* (*Sjemot*) met 69 pagina's is nog het meest uitgewerkt. In een noot aan het begin van 'Name und Gedächtnis' wordt de bedoeling van Breukelman's opzet van de studie van *Sjemot* helder. Nu kent dit grondwoord drie (Duitse) paragrafen: 'Die biblische Sprache. Beginn einer Studie', 'Namen' en 'Name und Gedächtnis'. Het lijken verschillende aanzetten te zijn voor bespreking. Jammer is het dat de redacteuren geen poging gedaan hebben om van deze drie stukken één geheel te maken, voorzover mogelijk in de lijn van Breukelmans eigen opzet.

Het derde grondwoord *Dagen* (*Jamim*) kent slechts 9 pagina's. De spits van dit hoofdstukje is dat, wanneer in de Schrift gesproken wordt van het leven van een mens, altijd van dagen en nooit van jaren gesproken wordt. Het woord 'jaren' wordt wel gebruikt, maar altijd als aanduiding van het geheel van een bepaalde tijdsperiode.

Het vierde grondwoord *De aarde onder de hemel* wordt in 40 pagina's besproken. De studie opent met een inhoudsopgave, waaruit blijkt dat het stuk vier paragrafen zou kennen. Daarin zou het gaan over de mens in zijn onlosmakelijke verbondenheid met zijn bezit (*nachalah*), en over de gemeenschap van zijn huis (*beth*), stam (*misjpača*) en volk (*am*). De studie is in die zin onvoltooid dat alleen de verbondenheid met het bezit en de gemeenschap van de verwanten als vaderhuis besproken worden. Een bespreking van de stam en het volk ontbreken. Wie een goed beeld wil hebben hoe huis en bezit in Tenach functioneren, kan hier nog altijd zeer goed terecht.

Duitse en Nederlandse studies

De bespreking van de drie grondbegrippen gebeurt in het Duits, zoals ook al het geval was bij de bestudering van het eerste grondbegrip *Debharim*. Daartussen hebben de redacteuren exegetische studies (over Exodus 1-2, Psalm 113 en 114 en Jesaja 55:6-11 en twee thematische studies: één over 'heilig' en één over 'hoogheid en laagheid') geplaatst, die Breukelman in het Nederlands heeft geschreven. De reden om deze studies daartussen te plaatsen is, zo wordt in de Verantwoording gezegd, dat ze betrekking hebben op de grondwoorden: 4,5, 6 en 7 op *Namen*, 11,12 en 13 op *De aarde onder de hemel*. Ik vermag niet in te zien hoe de exegese van *qodesj* past in Breukelman's studie van *Namen*, zoals ik het ook gezocht vind om de uitleg en verklaring van Jesaja 55:6-11 een plaats te geven onder het grondwoord *De aarde onder de hemel*. Het was dan ook beter geweest, wanneer deze studies in een apart hoofdstuk waren ondergebracht onder de titel 'Overige oudtestamentische studies'.

Tot één van Breukelmans mooiste studies reken ik de exegese van Psalm 113, een hymne, die in zijn inleiding een oproep bevat om de naam (*sjem*) van JHWH te prijzen en in zijn hoofddeel de grote en magnifieke daden (*debharim*) van JHWH vermeldt, hier in het bijzonder hoe de verheven God zich vernedert om de vernederde te verhogen.³ Deze studie had prachtig als afsluiting kunnen dienen van de vier grondbegrippen, omdat in deze psalm nu juist de structuur van de bijbelse theologie zichtbaar wordt, zoals Breukelman aan het begin van zijn exegese aangeeft. Deze studie is ook echt Breukelman in die zin dat ook Barth en Calvijn hierin hun plek hebben, terwijl ook Buber met zijn *Verdeutschung* steeds meedoet.

² Zie Mieke Bal, *De theorie van vertellen en verhalen. Een inleiding in de narratologie*, Muiderberg: Coutinho 1978, 20-56.

³ De redacteuren vermelden niet dat deze studie reeds eerder in *Om het levende Woord* I,2 en 3, Amsterdam 1968, 214-250 verscheen.

Bijbelvertaling

Het tweede deel van het boek staat in het kader van het vertalen van de Bijbel. Het eerste hoofdstuk, dat door Rinse Reeling Brouwer is geredigeerd, gaat over het grondbeginsel van bijbelvertalen. Breukelman zet de formulering van het grondbeginsel van Buber (en al eerder van de Statenvertaling) af tegen die van Hieronymus. Buber ziet het als zijn opdracht om 'het eigene van het Hebreeuwse origineel in woordkeus, klankmatige overeenkomsten, zinsbouw en ritme zo getrouw mogelijk weer te geven'. Hieronymus formuleert het grondbeginsel als volgt: 'Wat wij ervan begrepen hebben, hebben wij tot uitdrukking gebracht, waarbij we liever de waarheid van de betekenissen dan soms de volgorde van de woorden behielden.' Dat Breukelman zelf voor de opvatting van Buber (en de Statenvertaling) kiest, moge duidelijk zijn. In het derde hoofdstuk keert dezelfde thematiek terug, als Breukelman reageert op een artikel van D.J. Hoens in *Kerk en Theologie* 4 (1954), 97-103 (als bijlage opgenomen, zie pag. 519-525), dat als titel draagt 'Enkele opmerkingen over de Nieuwe Vertaling'. De kwestie wordt daar door Hoens zo geformuleerd: Als men gaat vertalen, kan men twee wegen inslaan: men kan de schrijver naar de lezer brengen of men kan de lezer naar de schrijver brengen. Waar Hoens duidelijk voor de eerste weg kiest - hij meent dat de NV nog tezeer aan de tweede weg hangt -, daar kiest Breukelman op bijbels-theologische en op apostolaire (!) gronden voor de tweede weg: 'Men behoort in de vertaling elk bijbels woord met de grootst mogelijke nauwkeurigheid precies datgene te laten zeggen wat het, in de verbanden waarin het functioneert, zeggen wil' (pag. 499). Een belangrijk punt voor Breukelman dat daarbij komt, is dat er uniform - Breukelman gebruikt zelf steeds het Duitse woord *einheitlich* - vertaald wordt. Dit kritiekpunt op de Nieuwe Vertaling: men heeft niet uniform vertaald, keert terug in de (twintig) artikelen die hij voor *In de Waagschaal* in de jaren 1952-1953 schreef. Daarin komt het tot een beoordeling van de NBG-vertaling van 1951. Een tweede kritiekpunt betreft het feit dat de concreetheid van de bijbelse begrippen te kort komt. Er dient een stuk nauwkeuriger vertaald te worden dan nu in de NV gebeurt. Breukelman geeft talloze voorbeelden: vlees en been (*basar* en *etsêm*) bezit/grond (*nachala*), in bezit nemen (*jarasj*), twist/twisten (*rib*), richten (tussen)(*sjafat*), zich neerzetten/zich vestigen (*jasjab*), bevrijden (*jasja*) uit de benauwheid (*tsarah*). Steeds weer hoort de lezer Breukelman zeggen dat men in de NV niet de bijbelse getuigen aan het woord laat komen, maar wijzelf. Een kritiek die daaruit voortkomt dat men, zo Breukelman, steeds *onze* spreekwijze laat prevaleren boven de Bijbelse spreekwijze.

Als een breuk met de traditie van gereformeerd Bijbelvertalen zag Breukelman de vertaling van 1951, waar veel anderen zeggen dat deze nog sterk tegen *die* lijn staat. Er valt meer voor te zeggen om de *Nieuwe Bijbelvertaling* een breuk met de gereformeerde bijbelvertaaltraditie te noemen, omdat het beginsel van de doeltaalgetrouwheid daar een stuk sterker functioneert dan het grondbeginsel van de brontekstgetrouwheid. Ik heb het vermoeden dat Breukelman zou zeggen dat de NBG-vertaling van 1951 dan toch in elk geval wel als een aankondiging van die breuk is te beschouwen.

Vier vertaalprincipes

Aan de vraag wat wij nog met deze kritiek op de Nieuwe Vertaling moeten, terwijl wij nu de Nieuwe Bijbelvertaling hebben, wil ik niet voorbij. Me dunkt dat Breukelman een viertal principes formuleert, die bij elke bijbelvertaling van belang zijn. Ik zet ze nog even op een rij: 1. Men dient zoveel mogelijk uniform te vertalen, zowel in het engere als ook in het ruimere tekstverband. 2. Een vertaler dient aan de concreetheid van het bijbelse spreken recht te doen, waarbij is te denken aan het weergeven van Hebreeuwse woorden voor aangezicht, hand, hart, mond. 3. De bijbelse begrippen dienen nauwkeurig te worden weergegeven. Als er gesproken wordt van 'vlees en been', dan moet je niet zeggen 'vlees en bloed'. 4. Men dient oog te hebben voor de betekenisnuance van elk woord: het werkwoord *jasja* moet een vertaler dan ook niet weergeven met 'verlossen' of met 'helpen', maar met 'bevrijden'. Wil een auteur het aspect van verlossing in zijn tekst tot uitdrukking brengen, dan zal hij *natsal* gebruiken zoals hij voor helpen *azar* zal hanteren. Ik spreek hier de hoop uit dat bij de revisie van de Nieuwe Bijbelvertaling aan deze vier principes meer recht gedaan zal worden dan nu het geval is.

Wat ik met dit alles wil zeggen, is dat we ook met dit tweede cahier van Deel II van Breukelman's Bijbelse Theologie een boek in handen hebben, waar elke bijbellezer en elke bijbelvertaler zijn voordeel mee kan doen.

Nico Riemersma